

“A jack of all trades, but a master of none”, zo stelt hij zich aan me voor, “ik voel me eigenlijk voortdurend beperkt”. Jos Moons SJ geeft les in homiletiek in Leuven en Tilburg en promoveerde in 2018 cum laude met een proefschrift over pneumatologie en Vaticanum II. Hij was een aantal jaren dorpspastoor, schreef een boek over geestelijke begeleiding, maakt deel uit van het theologisch elftal van Trouw, en schreef vorig jaar een kritische recensie over het boek van James Mallon, *Als God renoveert*¹ waarmee hij zich op het gebied van kerkopbouw begeeft.

Jos Moons werkt mee aan de derde landelijke dag Waarderende Gemeentebouw (WGO) op 14 november 2020 in Amersfoort. Daar zal hij met name ingaan op de theologische onderbouwing van WGO. Dit gesprek vormt een voorverkenning van zijn reflectie op WGO. Welke theologische lijnen kan hij trekken vanuit zijn brede interesse? De cursieve vragen en opmerkingen zijn van de interviewer.

De institutionele kerk verliest in rap tempo terrein. Vragen om kerkvernieuwing zijn aan de orde van de dag. Het boek ‘Als God renoveert’ werd in katholieke kring breed omarmd als een soort reddingsboei: eindelijk iemand die weet hoe de kerk weer tot bloei kan komen. Op de studiedag van het WKO over dit boek waren veel katholieke kerkopbouwers aanwezig. Protestantse collega’s waren wat sceptischer over het boek, met name over de ‘maakbaarheidsgedachte’ die eronder zit. Jij was kritisch over het boek. Kun je uitleggen waar jouw aarzeling zit?

Zeker. Mallon heeft het over ‘divine renovation’, terwijl in het boek heel erg de nadruk ligt op wat wij moeten doen. In de eerste plaats de voorganger, en in de tweede plaats de mensen. Ze moeten heel veel geld geven, en ze moeten zich engageren. Als de titel is ‘Als God renoveert’, en het gaat vooral over wat wij moeten doen, dan is dat toch niet hetzelfde. En dan kom je bij dat maakbaarheidsidee: kunnen wij dat zo voor elkaar krijgen?

Ten tweede is het voor Mallons voorstel van belang dat de voorganger heel erg charismatisch is. Ik denk dat Mallon dat zelf zeker is, dat hij mensen kan enthousiasmeren, maar lang niet iedereen zit zo in elkaar. De meeste priesters en dominees zijn heel gewone mensen. Uitstekende

mensen, maar ze gaan echt niet zo’n mega-kerk trekken. Daarmee vraag je van gewone voorgangers meer dan ze kunnen geven. Dan kan het boek wel werken als een visioen dat je even opwarmt, maar na een tijdje kom je toch van een koude kermis thuis. Dus ik vind het niet zo realistisch.

Overigens ben ik mijn recensie wel begonnen met twee positieve punten!

Het is goed dat we in de katholieke kerk een keer horen dat het beter moet, en dat het anders moet, dat er een probleem is. Wat ik ook goed vind is dat Mallon de oplossing niet zoekt in een gelikte presentatie of in een trucje hier of een trucje daar, maar op het terrein van geloof en gebed, en op het gebied van de gemeenschap. Toch miste ik nog wat. Ik ben voor ik Jezuïet werd vier jaar dorpspastoor geweest, dus ik vind dat ik ook wel wat ervaring heb met een gewone parochie. Mijn ervaring vanuit die tijd is dat er veel heel gewone gelovigen bij de parochie horen. Dankbaar als je een keer een uitvaart doet, of een huwelijk of een doop, maar ze komen verder maar een paar keer per jaar naar de kerk. Ik denk dat het belangrijk is dat we die mensen vanuit het evangelie zo waardierend en mild mogelijk tegemoet treden. Mijn vraag bij Mallon was: is er ruimte voor dat soort mensen?

Jan Hendriks zei in zijn boeken over gemeentebouw: ‘Laten we de achterste bank in ere houden.’ Het gaat om graden van betrokkenheid, niet iedereen wil meteen in het parochiebestuur, of elke zondag op de voorste bank. Ja, dat vind ik een mooi beeld: je mag ook op de achterste bank zitten! Als God onze norm is, dan mag

¹ zie <https://ligniswebmagazine.nl/kerk/als-god-renoveert/>

dat. Ik denk dat God daar heel rustig zit te wachten, en blij is dat iemand er weer is.

Mallons invalshoek is vooral die van kerkopbouw door geloofsopbouw – als we daar maar beginnen, en er rust een zegen op, dan komt het wel goed. Waarderende Gemeenteopbouw (WGO) is een heel andere manier van werken aan vernieuwing binnen de kerk. WGO is gebaseerd op Appreciative Inquiry (AI), een seculiere methode, die is doorontwikkeld voor het werken binnen de kerk. Met de gemeenschap onderzoek je gezamenlijk wat van waarde is, en hoe je dat in kunt zetten om zo goed mogelijk kerk te zijn. Welke theologische raakvlakken zie je voor deze manier van werken binnen de kerk?

Ik heb in ieder geval twee gedachten. Wat ik theologisch sterk vind, is dat het iets vanuit 'wij' is, de kerk als gemeenschap. Zeker vanuit katholiek perspectief is er een soort onuitroeibare neiging om de kerk te associëren met ambtsdragers. Appreciative Inquiry begint heel sterk met de gemeenschap. Er is een mooi zinnetje van een Franse theoloog uit de 20e eeuw, Yves Congar, die het heeft over 'le nous de l'église', het 'wij' van de kerk. Dat is een enorme bocht geweest tijdens het tweede Vaticaans Concilie, om de kerk niet te denken als een structuur en een hiërarchie, maar als een gemeenschap. Volgens mij zijn we nog steeds bezig die bocht te maken. WGO gaat ook uit van wat er leeft in de gemeenschap – dat vind ik een sterke theologische onderbouwing.

De vraag 'Wat leeft er aan goeds binnen de gemeenschap?' brengt me bij mijn tweede punt. Dat goeds vind ik mooi, daar kun je zonder moeite een theologie onder zetten. Die theologische onderbouwing is heel simpel: God is aan het werk! Er is een beetje een vroom, romantisch-achtig zinnetje in de Geestelijke Oefeningen van Ignatius, waarin hij ons uitnodigt ons voor te stellen dat God zwoegt in de wereld voor mij. De God die bezig is, is volgens mij het theologische fundament achter dat goede. Dan maak ik een klein bruggetje naar de geestelijke begeleiding. Een van de meest fascinerende begrippen uit de Ignatiaanse geestelijke begeleiding vind ik 'the therapeutic seduction', de therapeutische verleiding. Daarmee wordt bedoeld dat je als geestelijk begeleider ontzettend moet oppassen om niet te veel aandacht te besteden aan de zware en moeilijke dingen. Er is een soort zuigkracht om dat dan te gaan oplossen, en dat

geeft waarschijnlijk ook een goed gevoel, dan ben ik een soort redder, maar daar moet je mee oppassen. Het is de taak van de geestelijk begeleider om voortdurend bedacht te zijn op het licht. Niet vanuit struisvogelpolitiek,

maar vanuit de sterke overtuiging dat God voortdurend aan het werk is, en dat er dus altijd goeds aan te treffen valt. Bedacht zijn op het licht betekent niet dat je de dingen ontkent of eroverheen praat. Als je bijvoorbeeld op bezoek bent bij iemand in het ziekenhuis, en als je dan het verhaal over alles wat niet goed gaat hoort en laat staan, gebeurt het bijna altijd dat iemand vanzelf de bocht maakt naar het positieve. 'Maar de zusters hier zijn erg aardig, of mijn kinderen bellen elke dag'. Daar zie je dat het licht niet iets is dat je mensen ideologisch gezien opdringt, maar dat het er is en dat het de kunst is om dat naar voren te luisteren op de goede manier.

Een van de misvattingen van WGO is dat mensen denken: we mogen het niet hebben over onze negatieve ervaringen, want we zijn bezig met een waarderend proces. Dat is een misvatting, omdat je ook aandacht moet hebben voor de zorgen die mensen bezighouden. Maar met AI zoek je vervolgens naar het verlangen dat onder de zorgen schuilgaat. Veel gemeenten maken zich bijvoorbeeld zorgen over de ontbrekende middengeneratie in de kerk. Als je dan het onderliggende verlangen benoemt als: 'u wilt graag een gemeenschap zijn die voor alle generaties van betekenis is' komt er licht in de zorgen, een begin van perspectief. Kun je het daarmee vergelijken?

Vanuit de spiritualiteit is er zeker een reden om dit zo aan te snijden. Dat is misschien een derde theologische overweging. In de Ignatiaanse wereld heb je een goede macht en een kwade. Die zijn met elkaar in conflict. En het is aan ons om die goede macht, dat is Gods Geest,

te onderscheiden. Het kwaad schept er behagen in om ons gevangen te zetten in een negatief verhaal. Het is een feit dat de middengeneratie ontbreekt (en eigenlijk zijn het wel twee of twee-en-een-halve generatie). Het kwaad vindt het dan prettig om ons daarin vast te zetten. Al kan een manier zijn om daar uit te komen, een frisse blik, waarmee de betovering die het kwaad aanbrengt, wordt doorbroken. Het zoeken naar het verlangen is een belangrijke manier om onze gedachten uit te zuiveren. Verlangen is een woord waar een Jezuiet onmiddellijk verheugd van wordt. Als je daar maar naar luistert, kom je op een dieper, betrouwbaarder en daarmee eenvoudiger verlangen.

Jan Hendriks zag gemeenteopbouw vooral als 'het gaan van de weg van verlangen en vertrouwen'. Je weet niet van tevoren wat er uitkomt. Een waarderend onderzoek gaat uit van het verlangen, dan zet je een aantal methodische stappen in het vertrouwen dat die weg je ergens brengt. Kerkenraden worden daar wel eens nerveus van. Ze willen weten: wat komt er nu uit? WGO vraagt om een bepaalde manier van leidinggeven. Als je als kerkenraad of als bestuur alles onder controle wilt houden, werkt het niet.

Ook daar zie ik wel een mooie spirituele parallel met Ignatius. Aan het begin van zijn *Geestelijke Oefeningen* vind je een aantal algemene tips. Een daarvan is 'het grote en genereuze hart'. Naar mate je dat meer hebt, is de kans groter dat God zich aan je zal tonen. Dat is hier ook: alles loslaten, in het vertrouwen dat je dan niet misleid zal worden, of het bos in gestuurd, maar dat je dan .... Psalm 23, zal ik maar zeggen.

Wat zie je als sterke kanten van WGO met het oog op kerkvernieuwing?

Wat ik er als methode sterk aan vindt, is dat je het samen doet, dat het iets van ons is, dat niet de leiders vooroplopen en de rest van het zootje mag volgen. Dat er door het uitspreken een soort (uit)zuivering kan plaatsvinden. Ik vind die positieve insteek heel sterk. Je gaat ervan uit dat de genade er is. Laten we daar maar eens mee beginnen, met waar die genade aan het werk is, dan kunnen we dat begroeten en uitbouwen. De positieve insteek is niet alleen dat het warm en fijn is, maar die

is ook nog theologisch diepzinnig. Het is iets van samen, het is een goede manier om uit te zuiveren.

Als ik de enige ben die ergens warm voor loopt, dan is de kans dat iets heel wijs is of nú heel wijs is, niet zo groot. Het spannendste voorbeeld van het moment vind ik dat Paus Franciscus en de 'viri probati', oudere, getrouwde mannen, die tot priester gewijd zouden kunnen worden in de Amazone. Hij kreeg nogal wat kritiek in het Westen: hij had knikkende knieën, omdat hij dat niet aandurfde. Ik vond het ook jammer, maar ik denk dat dit nu juist de reden was dat hij het niet gedaan heeft: hij merkte dat er onvoldoende 'wij' was, onvoldoende draagvlak, om dat te doen. Dat geeft aan dat het gezamenlijke proces van het uitzuiveren ook wel eens pijnlijk kan zijn, dat je af en toe dingen moet inslikken, opgeven, waar jij wel in gelooft, maar 'men' gelooft er nog niet in.

Zie je ook valkuilen voor het werken met WGO of beperkingen, situaties waarvan je denkt: daar moet je hier, of op dit moment, niet aan beginnen?

Bij het 'verhalen vertellen' moet ik aan het volgende denken. Ik mag in de zomer twee dagen lesgeven aan nieuwe novicenmeesters, monniken en zusters die mensen die net intreden opleiden. Mijn plan is om de eerste dag vooral te werken rondom: wat beweegt deze novice, kun je dat opbouwen, kun je in de ervaringen van de novice God naar boven luisteren? Dat heeft een parallel met Al, met het luisteren naar verhalen en het zoeken naar sporen van God. Op de tweede dag wil ik kijken hoe je het beste omgaat met een novice die duidelijk op een verkeerd spoor zit, waar je met verder luisteren en zoeken niet doorheen komt. Bijvoorbeeld een student die over alles cynisch is, waarbij je moet constateren: deze jongen, dit meisje zit helemaal vast. Ignatius noemt dat: je volgt de verkeerde weg. Als je de goede weg gaat, dan valt God altijd te vinden, maar als je de verkeerde weg gaat dan is er radicale verandering nodig. In een parochie kan het wel eens voorkomen dat er dingen zijn die echt niet goed zijn. Die moeten benoemd worden. Stel dat je een gemeenschap hebt die heel negatief kijkt naar de wereld, dan is de kerkelijke leer een veilige haven. Dan is de houding zo hard dat je nooit dat heel rustige en verkennende proces van Al kan doen.

Dus je zegt eigenlijk: als er geconfronteerd moet worden, dan is Al geen geschikt instrument. Als je merkt dat bij een gemeente het verlangen naar een prettige gemeenschap en mooie vieringen heel sterk is, maar dat de diaconale poot volkomen buiten beeld blijft – dat je dat dan ter sprake brengt.

Precies. Overigens is dat een zwakte van de methode, maar niet van degene die de methode hanteert. Dus als je je vrij voelt om dat op te merken, dan ondervang je daarmee die tekortkoming.

Je moet de methode hanteren als een instrument en niet als een soort absolute wet. Soms moet je eerst even iets anders bespreken.

Wat voor soort leiderschap past er dan bij zo'n soort traject? Bij Mallon benoemde je vooral een charismatisch leiderschap, maar het merendeel van de kerk beschikt dus over andere mensen.

Mallon is een beetje de generaal die hoog op z'n paard zit en roept: dáár gaan we naartoe!

Ik zoek naar een passend beeld voor WGO: eigenlijk zoek je een dirigent die ook bereid is naar z'n orkest te luisteren. Aan de ene kant moet je er staan, en de leiding nemen: zullen we dit gaan doen, nu gaan we beginnen, maar zodra de lijnen er zijn moet je vooral veel zwijgen en luisteren en benieuwd zijn – een houding die je als geestelijk begeleider hebt. Als geestelijk begeleider ben ik ontzettend benieuwd naar wat de ander nu meemaakt of denkt. En niet naar mijn eigen gedachten, maar naar jou: hoe gaat God nu met jou om? Wat zijn jouw gedachten? Je moet heel gelovig zijn als begeleider: je moet echt geloven dat God in die mensen die voor jou zitten werkt en erop vertrouwen dat - als je hen de ruimte geeft en goed doorvraagt - dan het goede ter sprake zal komen.

In jouw bespreking van Mallon heb je het over de relatie tussen de gemeenschap en de context, het externe perspectief. Mallon negeert eigenlijk dat externe perspectief en steekt in op middelen die interne groei moeten bevorderen. Houdt – naar jouw idee – WGO voldoende rekening met de context, met het externe perspectief waarin een gemeenschap staat?

WGO is een methode, dus als er geen aandacht zou zijn voor het buitenperspectief, dan ligt dat niet aan de methode, maar dan ligt dat aan de mensen. Als je dan als begeleider tegen de gemeente zegt: 'dit heb ik gemist, of

hier heb ik niets over gehoord', dan vind ik dat een spiegelende interventie. Je spiegelt dan een gat: het gaat over wat je niet hebt gehoord. Het is belangrijk om dat te thematiseren, maar als mensen dat op dat moment niet zo belangrijk vinden, zou ik dat ook prima vinden.

Het zit niet expliciet in de methode, maar je kunt het buitenperspectief als begeleider wel inbouwen in een proces, door mensen uit de directe context te betrekken bij een visie- of beleidstraject, stemmen die iets toevoegen aan het interne gesprek.

Ik moet denken aan het woord 'roeping' en aan het woord 'Koninkrijk': dat breng je dan eigenlijk aan. Daar vul je de methode als het ware mee aan. Het is niet alleen gemeenteopbouw, maar ook 'koninkrijkopbouw'.

Ik ben nog benieuwd naar het thema 'onderscheiden' in het kader van WGO. Zou je de bloeifactoren van een gemeenschap, die je in een WGO-proces op het spoor komt, kunnen zien als gaven van God, wat God gegeven heeft? Of moet je daarnaast ook op zoek naar de individuele gaven, die aanwezig zijn in gemeenschap?

Nu gooi je wel een heleboel op een hoop. Ik laat die individuele gaven en charisma's even liggen.

Bij onderscheiding der geesten en gemeenteopbouw denk ik aan twee criteria. De eerste is innerlijke vertroosting, niet alleen bij individuele mensen, maar ook bij de groep. Dat je bijvoorbeeld merkt: we hebben samen een goed proces doorgemaakt. Wat er uitgekomen is, is misschien niet helemaal wat we hadden gehoopt, maar het was wel goed om het te doen, dat heeft met sfeer te maken, een soort rust. Innerlijke vertroosting ervaar je in vreugde, vrede, goedheid, geduld, het is een soort achtergrondklank.

Het andere criterium vind ik: zijn er uiterlijke vruchten? Het risico van onderscheiding der geesten is dat het alleen een spiritueel verhaal wordt, de karikatuurversie daarvan is 'het goede gevoel'. Maar: merk je dat er vruchten zijn? Een vrucht zou bijvoorbeeld kunnen zijn dat de oudere lectoren zeggen: 'Ik zal minder vaak lezen, zodat er ruimte komt voor jongere lectoren.' Of: 'Ik heb gemerkt dat het goed is om naar mijn medeparochianen te luisteren, want die hebben interessante ideeën.' Het hoeft niet hemel en aarde te bewegen, het kan ook heel klein zijn.

Fotostudie Andries Vervaecke

Dit zijn belangrijke criteria vanuit het Ignatiaanse perspectief. De grens tussen vruchten en succes is heel onduidelijk. Mallon zegt, dat als je het goed doet succes in de vorm van groei niet zal uitblijven. Ik begrijp niet wat daar de gelovige bronnen van zijn. Het lijkt me een heel seculiere opmerking. Tegelijk: als er geen vruchten zijn, is dat ook geen goed teken. Maar die vruchten kunnen dus heel subtiel zijn.

Bij WGO-trajecten wordt vaak van tevoren gevraagd: wat levert het ons op? Dat is soms lastig hard te maken. Je ziet vaak van alles aan toegenomen enthousiasme en betrokkenheid, maar je kunt niet zeggen: deze gemeente heeft 20 nieuwe leden gekregen. Wat zijn dan de goede criteria?

Vruchten is voor mij een subtielere categorie dan uiterlijke dingen. Bijvoorbeeld, ik organiseer in Leuven bezinningsweekends. Dat doe ik niet alleen, maar met een team met studenten, die ook taken uitvoeren, bijvoorbeeld preken. De kans dat ze niet zo goed preken als ik is groot, want ik heb natuurlijk veel meer ervaring. Toch zijn er vruchten, want we doen het samen, ze zijn verantwoordelijk... dat is een heel vage vrucht, maar het is wel een vrucht. Zij ontwikkelen zich. En in mijzelf is de vrucht dat ik leer dingen uit handen te geven. Dat is een heel subtiel vertrouwen. Niet het warme gevoel, dat iedereen tegen je zegt: 'Jos, wat heb je dat geweldig gedaan', maar dat je iets uit handen geeft, loslaat, en een beetje arm bent, dat telt als spirituele vertroosting.

Onderscheiden waar het op aan komt – is dat wat met licht van boven te maken heeft?

Onderscheiding der geesten begint bij wat ik aan innerlijke bewogenheid in mijzelf en om mij heen aantref.

God openbaart zich, maar niet door boodschapjes die - zoals Herman Finkers dat ooit zo mooi gedaan heeft - aan briefjes naar beneden komen, maar door het innerlijk aanvoelen. Het fijne van gemeenteopbouw is dat je daar dan ook nog het ge-

spreek over hebt. Je kunt elkaar dus helpen aan te voelen wat goed is. Sommige mensen schrikken van het woord 'onderscheiden', omdat ze dat wel erg vaag vinden. Het goede nieuws is dat mensen het ook doen zonder dat ze het woord kennen. Als je met iemand trouwt, doe je in feite aan onderscheiden. Je voelt in de diepte dat het goed is en je denkt: laat ik het maar doen. Je hoeft het niet te benoemen om het toch te doen.

In deze benadering is het nadrukkelijk geen kwestie van 'het uit de hemel afbidden'; eigenlijk moet je 'een beetje bidden' en verder goed onderscheiden.

Dat doet me denken aan een predikant die eens tegen de gemeente zei: ik heb een goed gesprek gehad met de Here, en nu gaan we deze kant op. Daar gingen mijn haren van overeind staan.

Ja, dan zou ik onmiddellijk vragen: laat God dat ook aan andere mensen weten, hebben die hetzelfde gevoel?

Welke invalshoek voor kerkvernieuwing zie je nu als kansrijk? Die van Mallon, via geloofsopbouw, of die van waarderend onderzoek, of nog een andere?

Bij WGO ligt het initiatief minder bij de pastoor en nog minder bij de bisschop. Het initiatief ligt bij de gemeenschap, bij de mensen zelf. Dat is spannend voor gezagsdragers en voor ambtsdragers, en dat is ook spannend voor de mensen zelf. Mensen moeten dat meedenken leren. De cultuur in de katholieke kerk is niet van nature dat geluiden van onderop vertrouwd worden. Het ver-

trouwen zou beter mogen. Het is een cultuuromslag binnen de katholieke kerk, maar ik zie toch in verschillende parochies meerdere initiatieven die van onderop komen. Er is wel van alles in beweging.

De dag in maart, dat Mallon naar Nederland zou komen, is afgezegd vanwege het coronavirus, maar daar hadden zich meer dan 1000 mensen voor opgegeven – dat zegt wel wat. Mallon sluit meer aan bij de oude cultuur, waarin de voorganger het voortouw neemt. Maar ik zei al: dat is lang niet altijd realistisch.

Misschien zijn er nog wel andere invalshoeken, maar daar weet ik onvoldoende van.

Met die opmerking zijn we weer terug bij het begin: 'a jack of all trades, but a master of none'.

En toch: wat een waardevol gesprek over gemeenteopbouw, met deze aanzet voor een theologische onderbouwing van WGO!

Els Deenen is Specialist waarderende gemeenteopbouw bij MET ANDERE OGEN, www.met-andere-ogen.nl